

מכשל זה הוא שאסדרה, שמניחה התקדמות הנדסית לינארית ללא מנגנוני גמישות עלולה להחמיץ את מטרתה. גוף מתכלל יכול לשמש "שעון מעורר" מול מקבלי ההחלטות ולוודא שהחלטות ממשלה ותקציבים מאושרים נותרים רלוונטיים עד להשלמת הביצוע, ואינם נשחקים בגלל כשלים בירוקרטיים.

החקלאים רואים את התוכנית קורמת עור וגידים ונערכים בהתאם לעידן החדש. בקיץ 2026 אמורה להיפסק שאיבת המים לאורך מקטעים ארוכים של הנחל, ושטחי חקלאות נרחבים אמורים להיות מושקים באמצעות מערכת המים הארצית.

הפרויקט הוא הזדמנות ללמוד. התובנות מהפרויקט אינן הנדסיות ותקציביות בלבד. הן עוסקות גם ביכולת ליצור סינרגיה בין אנשי מקצוע, קובעי מדיניות ומערך ניהול, שמתכלל בין הגורמים ויודע לבנות אמון ולשמור עליו בתוך מציאות של אי־ודאות. אתגרים מורכבים מסוג זה מצריכים מחויבות ארגונית עמוקה של כל גוף מעורב, אורך רוח ונכונות לצעוד יחד בדרך המפותלת. בעבודה משותפת ניתן להבטיח כי החזון של נחל חי, זורם ומשוקם לצד חקלאות משגשגת שאינה תלויה בו, יהפוך למציאות בת־קיימא. נחל ציפורי הוא חקר מקרה ייחודי המדגים כיצד ניהול אגני משלב ושיתוף פעולה בין־מגזרי הם תנאים הכרחיים ליצירת שינוי מערכתי בניהול משאבי טבע בישראל ובשיקום של נחלים.

מקורות

[1] מאגרי אשר – אגודת מים שיתופית חקלאית ופלגי מים – חברה לפיתוח מקורות מים. 2008. תכנית כללית לאספקת מים לטבע וחקלאות בנחל ציפורי.

רחוקים, ואפילו שימוש בדוא"ל – כל אלה הם חסמים לחקלאים רבים באגן. לפיכך, אימץ צוות הפרויקט הלאומי לשיקום נחל ציפורי גישה שירותית. הצוות ליווה כל חקלאי באופן פרטני, החל מאיסוף מסמכים ומילויים ועד תיאום הקשר עם פקידי הממשל. בהיעדר מוטיבציה מספקת לחקלאי או לספק המים, יש חשיבות מכרעת לשיח המקצועי ולמחויבות למטרה של גורם מתכלל כדי לאזן בין צורכי החקלאות, המים, הבריאות והסביבה ובין פקידי הממשל האחראים על תהליכים ואישורים שקריטיים להצלחת הפרויקט. אף על פי שהפקידים קשובים ומקצועיים, ישנו כשל מערכתי בהבנת השטח והמורכבות הגדולה של פרויקט מסוג זה, שמשלב הנדסה, שינוי תרבותי והתגברות על חסמים סטטוטוריים וקנייניים, היות שכל אלה מאריכים ומייקרים את התהליך. הפרויקט טיפח ושימר את המחויבות ליישום התוכנית, את התקשורת עם החקלאים, ואת החיבור בין התהליכים המקבילים של תקצוב, תכנון, הקצאות מים ושינוי שיטות השקיה. הפעולות האלה נתפסו על־ידי החקלאים כצעד בונה אמון, שמראה שגופי הממשל אינם רק באים בדרישות, אלא גם מושיטים יד.

הכשל שנוצר בשל הפער בין התכנון לביצוע מתבטא גם במתן ההנחה בתעריף המים לחקלאים, ואופן מתן ההנחה מדגים את הבעיה הטמונה בכך שהתמריץ אינו מוצמד להתקדמות הפרויקט. ההנחה, שנועדה לתת תמריץ לחקלאים להתחבר למערכת המים הארצית, עוגנה ב'ספר תעריפי המים' שפרסמה רשות המים ב־2022, למספר מוגבל של שנים. בפועל, עד היום, הרוב המוחלט של החקלאים טרם חובר למערכת החדשה בשל עיכובים בתכנון או בביצוע, ולכן הם כלל לא נהנו מהתמריץ הכלכלי הזה. הלקח

חקלאות ונחל – יצירת שינוי ביחסי הגומלין

שי גלעד* ואבי פרבולוצקי**

יועצי חקלאות וסביבה, הפרויקט הלאומי לשיקום נחל ציפורי, רשות ניקוז ונחלים קישון

* shaigilads@gmail.com

** avi@volcani.agri.gov.il

העמק שנחל ציפורי זורם בו היה עמק חקלאי לאורך היסטוריה ארוכה. עדויות ליבול הירקות האיכותיים שגודלו בו נמצאות כבר בתכתובות מתקופת המשנה. המשנה עצמה נכתבה על הגבעות סביב הנחל. בנחל הייתה זרימה קבועה של פלגים משלושה ריכוזי מעיינות המצויים לאורכו: עינות ציפורי (במעלה הנחל, ליד מושב ציפורי); עינות יפתחאל

חקלאי מציג בגאווה את התוצרת החקלאית מהחלקה המשפחתית לצד גדת הנחל | צילום: אופק רון־כרמל / תחרות "עיניים לנחל"

גשר הקשתות בלב נחל ציפורי – חקלאות ונוף פסיפס | צילום: אבי אריש – רחף צילום פרויקטים מהאוויר

וכן כ־900 דונם בלבד של חקלאות ערבית אינטנסיבית (מסחרית). בין הנחל לסביבה החקלאית יש קשר מובהק. לאורך מיליוני שנים השקיע הנחל סחף שיצר אדמה פורייה. רוב שטחי החקלאות נמצאים בפשטי ההצפה שבמורד הנחל. בשל הקרבה הזו לעיתים יש לחקלאות השפעות שליליות על סביבת הנחל, כגון:

- שטחי עיבוד "נוגסים" בשטחים החיוניים לתפקוד הנחל. בעיקר נפגעים פשטי ההצפה, החיוניים בשל תרומתם למניעת נזקי שיטפונות במורד הנחל ובשל בית הגידול הייחודי הקיים בהם.
- קרקע מהשדות המעובדים נסחפת לנחל. זו תופעה שמטרידה גם את החקלאים וגם את מנהלי הנחל.
- עודפי דשן וחומרי הדברה זולגים מהשדות ומהמטעים.
- פסולת חקלאית כדוגמת מכלים ריקים של חומרי הדברה, פלסטיק, גזם, פסדים ופגרים, מוצאת את דרכה לערוץ הנחל.
- הסביבה החקלאית האינטנסיבית ענייה מטבעה במגוון ביולוגי. ניתן באמצעים פשוטים לשנות את המצב הזה ולתרום לנוף, לטבע ואף לחקלאות עצמה.

לפעולות שיקום הנחל יש גם השפעות שליליות על החקלאות: פתיחה והנגשה של מרחב הנחל לשימוש הציבור מעמידות אתגרים בפני החקלאים, כמו כניסת רכבי שטח לשדות, גניבת תוצרת, זיהומים שגורמים המטיילים, ובעיקר פגיעה בתפעול השוטף. עבודתנו התמקדה בניסיון להפוך את החקלאות לאורך הנחל לסביבתית יותר בעזרת מגוון כלים, ובהם הסברה ותמיכה ישירה עבור יישום פרטיקות מתאימות או פרוטוקולים המתייחסים למגוון פעולות שהחקלאי יכול לבצע לטובת הסביבה. בין הפעולות

(במפגש נחל ציפורי ונחל יפתחאל המגיע מבקעת בית נטופה) ועין יבקע המכונה "מעין הסוסים" (במרכז הנחל, מתחת לקיבוץ הרדוף). נוסף על זמינות מים להשקיה ברוב ימות השנה, עמק ציפורי רחב יחסית ומישורי, ועל כן מספק שטחים נוחים לעיבוד. בעבר תועלו המים באמות שנמתחו בדפנות הנחל לאורך מרחקים ניכרים, ונלקחו מהן להשקיית השדות ואף הניעו טחנות לטחינת גרעיני דגן (למשל, טחנת הנזירים). בהמשך מוקמו משאבות על הגדות לשאיבה ישירה מהנחל. לאורך הנחל הושקו בעיקר ירקות ומטעים. גידולי הבעל לאורך הנחל כללו בעיקר דגניים ועצי זית. המרחב שמחוץ לעמקי הנחל שימש בעיקר לרעייה של בקר לבשר ושל צאן.

עם התבססות החקלאות האינטנסיבית בישראל השתנו החקלאות באדמות המעובדות על ידי הקיבוצים והמושבים וכן החקלאות המסורתית. גידולים חדשים הוכנסו לשדות, העיבוד הפך מכני, השימוש בדשנים ובחומרי הדברה נעשה שכיח, וידע על ממשק הגידולים זרם לחקלאים הערבים. בעוד החקלאות הקיבוצית והמושבית באגן מתאפיינת בעיבוד אינטנסיבי ורחב היקף, החקלאות הערבית משמרת זיקה משפחתית ומורשתית עמוקה לחלקות קטנות לאורך הגדות. כיום המעבר של החקלאות הערבית לייצור מסחרי ומודרני משנה את אופי המרחב, ומגביר את הלחץ על המערכת האקולוגית של הנחל.

בעמק ציפורי מעובדים כ־38,000 דונם, המחולקים כמעט שווה בשווה בין ההתארגנויות החקלאיות השונות: 12,000 דונם של חקלאות קיבוצית; 11,000 דונם של חקלאות מושבית; 14,500 דונם של חקלאות ערבית פרטית־אקסטנסיבית (בעיקר לצריכה משפחתית),

נחל ציפורי – מבט מקרבת טחנת עליל, הסמוכה לכפר ראס עלי | צילום: מיכאל פרדקין

מים וחקלאות

בקצרה

שבכרמל. בוגר אחר ממתין לפיתוח תשתית השקיה בחלקה ליד טחנת הנזירים, וחווה דומה אמורה לקום בקיץ בבוסתני ספורייה. היוזמות האלה יהוו משקי הדגמה לחקלאים שכנים. כמו כן, נערך סקר על אופן השימוש הנכון בחומרי הדברה ואופן הטיפול בפסולת הדברה. זהו נושא שאינו מטופל דיו בישראל, בעיקר לא במגזרי המיעוטים. גם אם יש מודעות להנחיות לשימוש, השמירה של החקלאי על עצמו ועל הסביבה לוקה בחסר. בהמשך לסקר תתקיים פעילות להסברה ולהעלאת המודעות לחקלאי עמק ציפורי.

שיפור יחסי חקלאות-נחל הוא תהליך מורכב וארוך-טווח של שינוי גישה והתנהלות. הוא דורש השקעה מתמשכת, תגמול, העברת ידע ויצירת ערך משמעותי לסביבה ולחקלאים. שטחי החקלאות והנחלים הם לב השטחים הפתוחים בישראל, ומחברים בין האזורים השמורים. שינוי התפיסה נדרש בקהילה הסביבתית והחקלאית כדי לפעול יחד לממשק שמיטיב עם משאבי הטבע – האדמה, המים והאקולוגיה שכולנו נסמכים עליהם.

מקורות

[1] גלעד ש, ברם י ופרבולוצקי א (עורכים). 2025. פרוטוקולים לניהול סביבתי בחקלאות ישראל – פיילוט לפיתוח כלי ממשק חקלאי באגן נחל ציפורי. הפרויקט הלאומי לשיקום נחל ציפורי והסביבה לניהול משאבי סביבה, משרד החקלאות וביטחון המזון.

[2] Department for Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA) and Rural Payment Agency (UK). Find funding for land of farms. Viewed 10 May 2026.

המומלצות: ביסוס רצועות חיץ צמחי בגדות הנחל, הפיכת גדרות ברזל לגדרות ירוקות, עידוד צמחיית כיסוי בכרמים ובמטעים וטיפול במיני צמחים פולשים^[1]. מקור הפרוטוקולים הוא דגם עבודה של משרד החקלאות והסביבה באנגליה^[2], שהותאם לתנאי ישראל בשיתוף גורמי המקצוע בחטיבה למשאבי סביבה במשרד החקלאות וביטחון המזון. עבודתנו מבוססת על הגעה להסכמה עם החקלאים על שינויים. מרבית השינויים מבוססים על תהליכי "קח ותן", שנבנו אחרי הכרות עם נוהגי החקלאים באגן.

הפעולה שמרב החקלאים אימצו הייתה נטיעת עצים ושיחים בגבולות החלקות החקלאיות – בעיקר במטעים לאורך הגדרות או בכתף הנחל באזורים מועדים לסחיפה. הרצועות הירוקות הללו יספקו בית גידול רצוי וייצרו חיץ בין השטחים החקלאיים לנחל. מרבית הצמחים נתרמו על-ידי משתלת קק"ל בצומת גולני. עד כה נטעו החקלאים מעל ל-2,500 שתלי עצים ושיחים מקומיים לאורך כ-6 ק"מ של גדרות חיות.

במקטעים מסוימים של הנחל שילבנו את המשקים בפעולות לביעור מיני צמחים פולשים במרחב הנחל. מנהלי המשקים קיבלו ייעוץ פרטני ממומחה שהנחה אותם בפרטי ממשק זה. הטיפול במינים הפולשים שולב בממשק העבודה השנתי, והוא מתוחזק על-ידי החקלאים ועובדיהם שנמצאים בשטח יום-יום.

לעידוד השימוש בצמחיית כיסוי מגוונת במטעים ובכרמים ולצמצום זליגת מזהמים וסחף לנחל קידמנו מחקר של חוקרים מחוות המחקר נווה יער של מכון וולקני. המחקר מכמת את זליגת חומרי ההדברה והדשנים מהכרמים לנחל, את היעילות של שיטות הטיפול בעשבייה המתפתחת בכרם לצמצום הזליגה ואת השפעתן על יבול הכרם. משקים נוספים מתנסים גם הם במגוון רחב יותר של צמחי שירות.

הקמת רצועות חיץ שולבה בהסכם עם אחד המשקים לאורך מקטעים נרחבים של הנחל. רצועות החיץ מסייעות לאיזון בין שמירה על סביבת הנחל, חוויית טיול איכותית ופרנסה מעיבוד הקרקע.

כדי לצמצם את ההשפעות השליליות של הפיתוח התיירותי על החקלאות בוצעו פעולות משמעותיות. למשל, במסגרת יוזמות "תן וקח" נחתם הסכם עם קיבוץ הסוללים, שוויתר על שטח משמעותי לאורך הנחל לטובת הרחבת הנחל ושיקומו, ובתמורה הוצבו שער חשמלי וגדרות כדי למנוע כניסת רכבי שטח לשטחי גידולי השדה. נוסף על הפעולות הללו שנועדו לתמוך בשירותי המערכת האקולוגית, הצבנו כמטרה לקדם חקלאות סביבתית באגן. לשם כך תמכנו בהשתתפות שישה חקלאים זעירים בקורס "גן הירק היצרני" שהתקיים באגן ציפורי. הקורס לימד כיצד משק יצרני לירקות יכול להתנהל בסטנדרט סביבתי גבוה וברווחיות גבוהה. שני אחים מבין בוגרי הקורס הקימו חווה כזו באדמות חקלאיות נטושות בעוספייא